

LUND UNIVERSITY

Kampen om Sverige

Nordin, Jonas

Published in:
Axess magasin

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nordin, J. (2023). Kampen om Sverige. *Axess magasin*, 2023(5), 42-45. <https://www.axess.se/artiklar/kampen-om-sverige/>

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kampen om Sverige

Att Sverige förskonats från inbördeskrig och anarki kan förklaras med de många ändringarna i grundlagen under århundradena. Det har bidragit till en politisk förhandlingskultur som främjat kompromisslösningar.

Av Jonas Nordin

Valet av riksföreståndaren Gustav Eriksson Vasa till svensk kung i Strängnäs för fem hundra år sedan är en händelse som på tveksamma grunder beskrivits som det moderna Sveriges födelse. Historien är en kontinuerlig ström av händelser och människoöden som vi i efterhand försöker bringa ordning i och alla epokindelningar är till sin natur godtyckliga. Gustavs regeringstid sammanföll med inledningen av det som kallas Nya tiden med utgångspunkt i en rad stora processer: renässansen, reformationen, kontakten mellan den östra och den västra hemisfären med mera. Det är därför nästan oundvikligt att vad som skedde på 1500-talet framställs som början på något nytt hellre än som fortsättningen på något gammalt.

Vasarnas plats i den svenska nationella mytologin är i stora stycken en segrarnas historieskrivning som färgat vår syn på det förflutna. Det framställs inte sällan som om medeltidens oreda nu ersattes av stabilitet och ordning, vilket är en starkt förenklad bild. I själva verket har Sveriges samhällsutveckling de senaste fem seklerna präglats av en högst omväxlande dynastisk och konstitutionell historia.

Vasaätten satt på den svenska tronen fram till 1654, men hela tiden med ett skakigt mandat. Gustav Vasa själv var en usurpator ur det svenska högfrälset som svårligen accepterades som överhuvud av sina forna ståndsbroder, än mindre av de europeiska furstehusen. Hans son Erik XIV tillträdde som den förste arvkingen i svensk historia och bröt därmed den månghundraåriga sedvänjan att välja regent. Det var en sak att få rikets maktgrupper att rösta för denna nyordning, en annan att faktiskt gilla överenskommelsen vid ett tronskifte.

Kung Erik fick heller inte sitta sin tid ut, utan detroniserades och mördades av sin bror Johan III. Redan här hade alltså arvkingadömet ideal att kungarna skulle efterträdas av sina äldsta söner i konsekutiv följd satts ur spel. Johan avlöstes i sin tur av Sigismund, vilket orsakade åtskilliga bekymmer. Att han vid tronträdandet redan var kung av Polen öppnade för en tidigare oprövad personalunion med åtföljande kamp om var kungen skulle ha sitt säte och hos vilka makteliter han skulle förankra sin regering. Därtill var han katolik medan svenskarna som bäst försökte vänja sig vid att vara protestanter.

Kampen om Sverige avgjordes då en annan usurpator, Gustav Vasas yngste son Karl, senare Karl IX, tog över riksstyret. Att tre av kung Gustavs söner skulle efterträda honom var säkert inget han förutsett då han genomtrumpade arvriket 1544.

I Norrköpings arvförening 1604 överfördes tronföljden formellt på hertig Karls släktgren. Ändå tvingades den ännu omyndige Gustav II Adolf till konstitutionella eftergifter för att riksdagen 1611 skulle erkänna honom som kung. Han behövde också snegla över axeln mot kusinen Sigismund som satt i Polen och traktade efter sin gamla krona. Uppsala möte hade visserligen förklarat katolicismen olaglig 1593, men det upplevda hotet kvarstod likväl under hela Gustav Adolfs regeringstid – de rivaliserande kusinerna dog samma år, 1632.

På sin dödsbädd överlät Sigismund obekymrat Sveriges krona på sonen Vladislav. För denna händelse hade Norrköpings arvförening säkrat upp med kvinnlig tronföljd och sålunda efterträddes Gustav Adolf istället av en knappt sexårig flicka, Kristina. Oavsett vilka talanger hon skulle komma att uppvisa i framtiden behövde man ordna för ett långt förmyndarstyre. Följden blev 1634 års regeringsform, den utan tvekan mest betydelsefulla förvaltningsstadgan i svensk historia. Med den följde hovrätterna, fasta centrala ämbetsverk, länsindelningen och landshövdingarna, myndigheternas kollegiala beslutsfattande, bekräftelsen av Stockholm som rikets huvudstad och mycket mera som präglade svensk statsförvaltning in i modern tid. Regeringsformen lades fram av rikskanslern Axel Oxenstierna och antogs under förvärdningen att den formulerats av den döde kungen. Detta påstående har ifrågasatts av historikerna och fastän ingen myndig kung har godtagit att regera efter 1634 års regeringsform förblev den under ett par hundra år jämförelsepunkten för alla senare konstitutionella stadgar.

Kristina blev i alla händelser snabbt less vid riksstyret, vilket framtvängde ännu ett konstitutionellt lappkast då hennes kusin Karl (X) Gustav utan klar rätt till kronan skulle accepteras som svensk tronföljare. Härmed bröts Vasaättens troninnehav, men prestige som den mot alla odds byggt upp under det gångna århundradet förvandlade den till ett slags svensk ärkedynasti som senare regenter med mer eller mindre tilltvingade argument fortsatt att anknyta till. Även Carl XVI Gustaf kan på långa omvägar över Europas kungahus peka på några droppar Vasablod i sina ådror.

När Karl X Gustav avled som utlevad och utbränd 37-åring var tronföljaren blott fyra år gammal. En ny förmyndarregering följde vars vanstyre efter Karl XI:s myndigförklaring ledde till räfst >>

Jane Barks teckning 1983 i samband med firandet av Carl XVI Gustafs tio år vid tronen.

ILLUSTRATION: JANE BARK/MOGARTS.SE

och det som Sveriges stormän fruktat sedan medeltiden: kungligt envälde.

På grund av exceptionella omständigheter och oklara författningar hade Gustav II Adolf, Kristina och Karl XI alla myndigförklarats i förtid. Vid Karl XI:s död 1697 stod man åter med en minderårig tronföljare. Förmyndarregeringen blev denna gång kort och redan efter ett halvår överläts makten på den 15-åriga Karl XII som ”envälds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för dess aktioner responsabel”.

Denna upphöjelse fick väl sina konsekvenser. Efter arton år av krig stupade Karl XII vid Fredriksten utan tydlig tronföljare. Den som stod närmast i ordningen, kungens systerson Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, kuppades bort av kungens syster Ulrika Eleonora och hennes make prins Fredrik av Hessen-Kassel. Deras önskan om att regera tillsammans underkändes av riksdagen och Ulrika Eleonora erbjöds tronen mot acceptering av ett kraftigt beskuret kungligt mandat. Inom ett år ledsnade hon och överlät kronan på sin make. Fredrik saknade alla former av lagliga pretentioner och valdes till kung till priset av en ytterligare reducerad kungamakt.

Eftersom Fredrik och Ulrika Eleonora var barnlösa genomförde arvrikt ett nytt kungaval 1741, då Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp utsågs till tronföljare. Han var avlägset släkt med det gamla svenska kungahuset men aningen närmare befryndad med Rysslands kejsarinna Elisabet, som dikterade valet. Storpolitiska hänsyn styrde även valet av hans gemål Lovisa Ulrika, syster till Fredrik den store av Preussen.

När tronföljarparet 1746 fick en arvprins, den blivande Gustav III, hälsades han som den förste infödde prinsen sedan 1682. Trots sina båda tyska föräldrar skyltade Gustav gärna med sitt blodsband till Vasaätten, men valde ändå en egen väg bland svenska regenter.

Gustav III kan beskrivas som den enda tyrannen i Sveriges nyare historia (möjlig med undantag av Gustav Vasa, som regerade under andra historiska omständigheter). Med det avses inte graden av grymhet i utövandet av regeringsmakten, utan förhållningssättet till lag och rätt. En tyrann i klassisk aristotelisk mening är en folkledare som ställer sig ovanför lagen, och Gustav III var som maktmänniska enastående i sitt nonchalerande av till och med de författningar han själv utfärdade. En statskupp i trots den men ed han svurit, en regeringsform införd under vapenhot, en godtyckligt tillämpad censur, ett illegalt anfallskrig med tiotusentals dödsoffer, ett envälde infört under lagstridiga former är bara några av hans förbrytelser mot riket och konstitutionell tradition.

I linje med statsteoretisk upprorsrätt och de revolutioner som rasade i samtiden såg kungamördaren Anckarström helt begripligt sitt dåd som ett legitimt tyrannmord: ”ty en kung är i sig själv blott en syndig människa som alla andra, men [har] fått nationens förtroende att vårda lag, frihet och säkerhet”. Detta motiv var så pass träffande att det utslöts ur de tryckta rättegångshandlingar som spreds till allmänheten.

Någon konstitutionell revolution följde inte på Gustav III:s mord. Istället blev det ännu en förmyndarregering, avlöst av ännu en juvenil enväldshärskare. Inte heller Gustav IV Adolf fick

avverka sin regering som tänkt, utan avsattes och landsförvisades endast 30 år gammal. I brist på alternativ ersattes han av sin farbror, som överårig och barnlös inte kunde erbjuda någon långsiktig dynastisk lösning. Därav kom det sig att en fransk marskalk med republikanska böjelser 1818 sattes på Sveriges tron, och först därefter har det blivit någorlunda stadga i både kungalängd och statskick. 1809 års regeringsform var när den ersattes 1974 världens näst äldsta och hade tjänat landet väl under stora sociala och politiska omvandlingar, inklusive fyrstadsriksdagens avskaffande och den parlamentariska demokratins genombrott. Och Bernadotterna har fortsatt att efterträda varandra, den ene efter den andre, utan mord, krig och revolutioner. De sexton regenterna från Gustav Vasa till Karl XIII hade en snittålder på 46 år då de dog, avsattes eller abdikerade. De sex Bernadotterna har i medel blivit 75 år gamla och samtliga har avgått med döden under stillsamma former. Carl XVI Gustaf, som redan fyllt 77, kommer att höja snittet ytterligare.

Nå, är Sveriges historia verkligen dess kungars, kanske någon frågar sig efter denna bysantinska snabbspolning genom seklerna. Ja, åtminstone i den meningen att Sveriges stökiga dynastiska historia haft betydelse för den politiska utvecklingen. Vi kan jämföra med Danmark där samma Oldenburgska furstesläkt regerat sedan 1448. Från 1513 har varannan kung hetat Christian och varannan Frederik i arton led fram till drottning Margrethe. Med endast tre undantag har son (eller dotter) efterträtt far, samtliga regenter har dött på tronen och ingen har lidit en våldsamt död. Kongeloven, Danmarks grundlag som befäste enväldet, var i kraft från 1665 till 1849, då den nu gällande infördes. Sverige har ändrat styrelseskick 1634, 1660, 1680, 1719, 1720, 1772, 1789, 1809 och 1974.

Man kan förvånas över att Sverige trots allt varit relativt förskonat från inbördeskrig och anarki. I gengäld kan de ständiga skiftningarna i styret ha bidragit till att skapa en politisk kultur präglad av förhandling. Vid varje konstitutionell brytpunkt har det funnits alternativ som upplevts mer hotande, vilket främjat kompromisslösningar. Historien har också bibringat en palett

Samordningspolitik: Ulf Kristersson och finske presidenten Sauli Niinistö. FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

av praktiska erfarenheter som gjort att svenska statsmän inte behövt gå till teoretiska traktater för att hitta underlag för analys och jämförelse. Det återspeglades tydligt hos 1809 års grundlagsfäder som försökte hitta en medelväg mellan kungligt envälde och den parlamentarism som prövats under frihetstiden. Viktigast var dock införandet av en mekanism för fortlöpande försiktig grundlagsrevidering. Tidigare regeringsformer hade utformats för evigheten och haft närmast sakrosant karaktär. Nu hade man äntligen lärt sig att inget är beständigt. Regeringsformen 1809 formulerades därför som en hypotes om statsstyret som skulle kunna justeras i takt med tidens omskiftningar.

Men folket då, hur har det upplevt dessa omvälvningar och kan man tala om en svensk nation och om nationell identitet under de gångna femhundra åren? Det kan man visst, men det är inte helt lätt att ringa in vad det inneburit vare sig 1523 eller 2023.

Vår bild av folkliga identiteter i äldre tid formas i stor utsträckning av de källor som producerats av överheten, vilket påkallar vaksamhet. Men vi kan på goda grunder anta att de motiv och uppfattningar som formulerades av de styrande klasserna också projicerades till eller rentav reflekterade föreställningar i bredare folklager. I de fall det förelegat en tydlig diskrepans brukar det också avspelas i källorna. Ett illustrativt exempel är religiösa föreställningar. Historiker är överens om att religionen varit en central del av människors föreställningsvärld. Det är också ett faktum att Sverige kristnades på några generationer och senare skiftade från katolicism till lutheranism på ännu kortare tid. Ingen av dessa genomgripande förändringar hade kunnat genomföras utan tryck ovanifrån. Men de hade inte lyckats om de inte också svarat mot attityder i de bredare folklagren.

Allt nog, hur såg då svenskheten ut under 1500- och 1600-talet? Detta har studerats av forskare som Jens Lerbom, Harald Gustafsson och mig själv. Lerbom talar om en ”regnal” och en etnisk svenskhets. Regnalism är ett analytiskt begrepp för att beskriva den nationella identitetens politiska dimension i en tid då det inte fanns formaliserade medborgarskap. Den uttryckte en lojalitet mot kungen, riket och lagen, ibland bekräftad genom trohetsed. Den regnala identiteten sträcker sig långt ned i medeltiden.

Den etniska identiteten var och är mer intuitiv och därför svår-fångad. Den uppsaliensiske polyhistorn Olof Rudbeck den äldre (1630–1702) menade att olika folkslag kunde särskiljas genom: ursprung; språk; landet de bebor; lagar, ordningar, seder och regemente; kroppsbyggnad; hud- och hårfärg; kläder, vapen, husbyggnad och inredning. Det är som synes en rätt varierad uppsättning av framförallt kulturella faktorer som kunde studeras i varierande grad hos olika folkslag.

Den religiösa identiteten var stark och innerlig hos alla undersåtar och med reformationen ändrade den karaktär. Även om kristendomen har universella anspråk fick den lutherska konfessionen en nationell prägel av religionskrigen. Under 1600-talet var det vanligt att beskriva svenskarna som ”Nordens Israel”, Guds utvalda folk. Det är tveksamt om denna propagandabild även slog rot i bredare folklager, men den folkliga religiositeten kunde ha oförsonliga drag som visade sig exempelvis i häxförföljelserna.

När Carl Jonas Love Almqvist 1838 dryftade den svenska fattig-

domens betydelse var den redan en mångsekelgammal trop. Sverige var ett kargt och svårkultiverat land i Europas periferi, men den omständigheten gav upphov till särskilda dygder hos de sträv-samma människor som befolkade denna del av jorden, ansågs det. Flit, ärlighet, rättrådighet och pålitlighet, mod och rättskänsla, frikostighet mot främlingar och strävan efter frihet var de horoskopdygder som tycktes prägla svensken. Naturligtvis säger de inte särskilt mycket och det är förmodligen svårt att hitta samhällen där sådana egenskaper inte värderats. USA har sina snarlika ”Midwestern Values”: Work hard. Do right. Be nice. Stay humble.

Men åtminstone fattigdomen och friheten var omständigheter eller förklaringsgrunder som inte låg helt nära till hands i alla samhällen. Det var ett faktum att Sydeuropa hade gynnsammare odlingsförhållanden och lättare producerade ett överskott. Och frihet fungerade inte som stridsrop ens i närliggande Danmark med sitt envälde och sin livegenskap.

Under lejonparten av de senaste femhundra åren var Finland en integrerad del av Sverige. Undersåtarna lydde under samma lagar och hade samma rättigheter och skyldigheter på bägge sidor av Ålands hav. Samtidigt fanns uppfattningen att finnarna var ett annat folk, en annan ”nation”, än svenskarna, men det påverkade inte samhörigheten. Finnarna var lika lojala och pålitliga skattebetalare och soldater som svenskarna, och det var vad som i grunden räknades. Därför var riksklyvningen 1809 en förödande händelse i det svenska medvetandet, men den hade sina goda följder.

”Men folket då, hur har det upplevt dessa omvälvningar och kan man tala om en svensk nation och om nationell identitet under de gångna femhundra åren?”

Segeren vid Poltava var en katastrof för Ryssland och en välsignelse för Sverige, skrev Aleksandr Solzjenitsyn i *Gulag-arkipelagen*. För Ryssland ledde det till sekler av konflikter, despotism och krig. För svenskarna innebar det tvärtom att man tappade lusten att kriga, riktade krafterna inåt och utvecklades till ett av de mest blomstrande och fria folken i Europa.

Iakttagelsen kan ha sina poänger men kronologin är fel. Först när Finland förlorades kunde denna mentala kursändring göras. Unionen med Norge lindrade fantomsjärtorna något, men Sverige fick nu inrikta sig på att vara en god granne i Norden och inte fåfängt sträva efter en plats vid stormakternas bord. Med riksklyvningen undslapp Sverige en finsk självständighetsrörelse, som sannolikt kunnat uppstå under 1800-talet. Det höll också Sverige utanför både första och andra världskriget. I solidaritet med det gamla broderfolket avlät Sverige däremot ingen neutralitetsförklaring under vinterkriget och avstod stora delar av sin militära arsenal till Finland.

Av tradition förlägger nyvalda regeringschefer i Sverige alltid sitt första bilaterala utlandsbesök till Finland och tvärtom. Ländernas samordnade utrikespolitik visade sig både inför EU-inträdet och vid ansökningarna till Nato. Detta är talande exempel på hur även gammal historia har betydelse, hur mycket vi än försöker intala oss motsatsen. Historien lär oss också att Sveriges välstånd är ett sentida fenomen, men att det föregåtts av och haft som förutsättning en lagstyrd och rationell statsbyråkrati. Både det ena och det andra stämmer till eftertanke i en tid då samhällsbygget åter tycks på väg att omförhandlas.

Jonas Nordin är professor i bok- och bibliotekshistoria vid Lunds universitet.